

19. Сеймовыи росправы... // Слово. – 1876. – Ч.35. – 23 березня (4 квітня). – С.2.
20. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
21. Левицький К. Про права руской мовы. – Львів, 1896. – 32 с.
22. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60 – 70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 1997. – Вип. 3–4. – С.58–119.
23. Серета О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861 – 1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.199–214.
24. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). – Івано-Франківськ, 1994. – 142 с.
25. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. – Львів, 2000. – 270 с.
26. Moklak J. W walce o tożsamości Ukraińców. Zagodnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892. – Kraków, 2004.

In the article the fight for desiding of the problem, connected with functioning of Ukrainian language in Galicia educational system has been investigated. The main accent on the meaning of Country Council as a political life center has also been defined. Ukrainian-Polish discussions, connected with the language of education, have been analyses on the base of the fighting for protection of Ukrainian's national rights. In author's opinion, the question of language in education was the most important part of Ukrainian-Polish relations in Galicia.

Key words: Galician Country Council, session, language of education, system of education.

УДК 94(477) “1864-1878”

ББК 63.3(4Укр) 52-2

І.І. Гаврильченко

**ПИТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНОЇ
РЕФОРМИ НА ПІВДНІ БЕССАРАБІЇ
(1864–1878 рр.)**

У статті автор аналізує процес земельного розподілу в рамках реорганізації адміністративно-територіального устрою під час реформ, які відбувалися протягом 1864–1878 рр. на території Південної Бессарабії. Відображені особливості становлення адміністративного управління даного регіону як у російській частині Бессарабії, так і в румунській.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, Південна Бессарабія, Російська імперія, Румунське князівство.

Реформування адміністративного устрою та процес земельного розподілу Південної Бессарабії впродовж 60–70-х років XIX ст. став логічним та закономірним наслідком скасування кріпосного права (1861 р.) та реалізації селянської реформи (1864 р.). Специфіка змін визначається особливостями політико-економічного розвитку та етно-соціальними процесами в досліджуваному краї.

Ця територія впродовж тривалого часу була предметом особливої уваги в південно-східному просторі та залежно від результату військово-політичних подій почергово перебувала в складі різних держав.

Східна війна (1853–1856 рр.) мала політико-економічні наслідки та змінила історичну долю поселенців Південної Бессарабії. Після підписання Паризької угоди (1856 р.) були встановлені нові кордони, які порушили не тільки територіальну, але й соціально-економічну цілісність та спровокували міграційний рух, що, у свою чергу, привело до суттєвих змін національного складу мешканців цього краю: до Молдавського князівства відійшли Ізмаїльський, частина Кагульського й частина Аккерманського повітів; новий кордон Росії проходив від села Німцені на річці Прут до Кірсоу, притоки річки Ялпут, потім по Ялпугу до села Траянів Вал і далі на схід до Дністровського лиману [5, с.140].

Питання земельного устрою на Півдні Бессарабії є принциповим та вирішальним фактором в аналізі соціального реформування та визначення механізму адміністра-

тивно-територіального устрою в пореформений період як на території Російської держави, так і в межах Молдавського князівства.

Але ж, як показує аналіз, у наявній, дуже нечисленній літературі зустрічаються лише уривчасті дані щодо досліджуваної теми. Вивчення саме цього періоду історії Південної Бессарабії відноситься до найменш вивчених питань в історіографії історії України та Республіки Молдова.

Політична ситуація, яка склалась у результаті поразки в Кримській війні, та соціально-економічна криза, що охопила всю Російську імперію, вимагали від уряду значних змін у внутрішній політиці держави. Проекти реформ були розроблені спеціально заснованими російським урядом комітетами й комісіями в напрямку внутрішніх перетворень та здійсненні впродовж 60–70-х років. Вони безпосередньо поширювалися з деякими змінами через специфіку поземельного устрою на російську частину Бессарабії.

На землях, що відійшли до Молдавського князівства, поширювалися дії молдавських, а згодом румунських законів, у тому числі й щодо адміністративного устрою. Повідомлення бессарабського губернатора міністру внутрішніх справ засвідчує вплив реформи 1861 р. в Росії на урядову політику, що “після звільнення у 1861 р. селян з землею, звістка про це зробила вплив у розумах царан^{*}, і поширювалася на сусідню Румунію, уряд якої поспішав у 1864 р. наділити землею царан” [8, с.21].

Особливості соціально-економічного розвитку Бессарабії до і після її приєднання до Росії в 1878 р.: практична відсутність кріпаків, козаків, а також прагнення Російської держави продемонструвати добробут прикордонного краю з метою підвищення свого престижу в південно-східній Європі і, насамперед, на Балканах – зумовили своєрідність поземельних відносин у країні під час реформ та в постреорганізаційний період. Проте “Положення 19 лютого 1861 року”, доповнене “Правилами про осіб, які вийшли з кріпацтва в Бессарабській області” [20], не торкнулося основної маси селянства Бессарабії, тому що чисельність юридично оформлених кріпаків складала 1,17% від загальної кількості сільського населення краю, а в Аккерманському повіті Румунської Бессарабії їхня чисельність була ще меншою [8, с.22].

Так, занадто повільно відбувалось проведення земської реформи. Ще 1 січня 1864 р. Головним комітетом влаштування сільського стану був затверджений проект “Положення губернських та повітових земських установ”, тобто органів місцевого самоврядування [19]. До компетенції земських установ входило піклування про охорону здоров’я, народну освіту, місцеву торгівлю, в’язниці, а також про будівництво, ремонт доріг місцевого значення та ін. [16, с.16].

У Бессарабії проведення земської реформи відкладалось на початок проведення селянської реформи, тому 15 березня 1869 р. був виданий наказ про застосування “Положення губернських та повітових земських установ у Бессарабській області” [7, с.33].

23 грудня 1869 р. був затверджений ще один документ, який одержав назву “Правила об устрої поселення різних найменувань, оселених на казенних землях в Бессарабській області” [20]. Саме ці “Правила” склали основу поземельного й адміністративного устрою та визначили й здійснили поземельне влаштування державних селян.

* Царани – це категорія селян у Молдавському князівстві, які не мали своєї землі та проживали на землях феодалів. Царани вважались юридично вільними й мали право піти від феодала, але обов’язково повинні були сплатити всі борги, відпрацювати господарські повинності. Право переміщення зберігалось за ними й після приєднання території Бессарабії до складу Російської імперії та було підтверджено царськими законодавчими актами. Після реформи в 1868 р. царани Бессарабії (до 60% від загального населення губернії) за викуп одержували невеликі земельні наділи. З того часу термін “царани” визначає вже не соціальну категорію селян, а професію хлібороба, селянина.

На володіння землями, згідно зі статтею 11-ю “Правил”, кожному селищу державних селян видавався особливий акт – “володарчі записи” [17]. Установлені цим документом викупні платежі склалися з оброчної податі, внесеної селянами до початку реформи та 20% надбавки до неї. Відповідно до статті 19-ї даних “Правил”, розмір оброчної податі встановлювався на 20 років від дня видання й складав у середньому близько 9 руб. з родини на рік [17].

До 1 січня 1871 р. всі селища колишніх державних селян були поділені на вісім розрядів залежно від якості й вартості землі в різних повітах. До перших трьох розрядів належали землі Хотинського повіту, що як за якістю, так і за вартістю стояли набагато вище, ніж землі Бендерського та Аккерманського повітів. До 4-го розряду належали найкращі землі Бендерського повіту, до 5, 6, 7-го розрядів – інша частина земель Бендерського повіту й кращі землі Аккерманського повіту й у 8-му розряді – гірші землі Аккерманського повіту [10, с.133–140]. Розміри викупу 1 дес. землі коливалися в межах зазначених розрядів від 34 до 75 коп. сріблом у рік. Середній розмір особистого наділу землі становив 7,9 дес., за яку доводилося платити 3 руб. 62 коп. сріблом із душі або близько 46 коп. за 1 дес. державної оброчної податі [13, с.615–616].

Оскільки казенні землі в Бессарабії були обмежені ще у 20-ті роки ХІХ ст., під час колонізації цієї території, то на видачу “володарчих записів” був відведений 2-річний термін, і вже до 1872 р. вся ця операція була завершена. “Володарчі записи”, які отримували колишні державні селяни, були аналогічні за змістом “статутним грамотам”, що вручалися колишнім власницьким селянам (царанам) Румунської Бессарабії.

З метою вдосконалення механізму реформування земельного устрою та реалізації адміністративних змін 4 червня 1871 р. додатково були затверджені “Правила про суспільний та поземельний устрій оселених на казенних землях селян-власників (колишніх колоністів)”, проєктовані тією ж комісією й розглянуті Головним комітетом з устрою сільського стану [18]. На підставі цього документа колоністи переходили з підпорядкування Міністерства державного майна та його відомства – Піклувального комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії – під опіку особливих установ – губернських, повітових та місцевих присутностей з селянських справ. Згідно з цими “Правилами” новому суспільному й поземельному устрою в Бессарабії підлягали селяни 25-ти болгарських, 17-ти гагаузьких, 2-х змішаних болгаро-гагаузьких, 1-ї болгаро-молдавської й 1-ї української, а також 24-х німецьких колоній – усього 70 поселень колоністів [14, с.172].

В адміністративному відношенні статус населення Півдня Бессарабії, узагальнений Російською державою ще в першій половині ХІХ ст. як “іноземні колоністи”, був зрівняний зі статусом державних селян. У 1872 р. були скасовані окружні та селянські накази, Комітет піклування про бессарабсько-болгарські колонії, які допомагали оперативно вирішувати численні питання управління пільговою категорією населення та на фоні загальнодержавного механізму мали форму автономного адміністративно-територіального устрою [6, с.88].

На підставі вищеназваних “Правил” про нове земельне упорядкування поселень задунайських переселенців, колоністів та відповідно до умов реалізації земської реформи, урядом Російської імперії передбачалося провести адміністративне перетворення вже існуючих окружних і сільських поселень у волосне та сільське управління, а також передати колишні колонії губернським і повітовим намісникам із селянських справ.

За свідченням архівних матеріалів, що зберігаються у фонді “Бессарабська казенна палата” Національного архіву Республіки Молдова, здійснення перебудови й улаштування сільського й волосного управління проходило під безпосереднім керівництвом губернатора й губернських намісників із селянських справ, особливими комісіями, які склалися з місцевого миртового посередника й чиновника від губернатора [2]. На рівні сільських громад також обирався місцевий адміністративний апарат, до

якого належали старшини та старости, актив громади, так звані члени керування, писарі та інші необхідні посадові особи з “добропорядних і благонадійних” осіб [2].

Земства з початку реформування були під контролем державної влади. Міністром внутрішніх справ призначався голова губернської управи, а повітової – уже самим губернатором [9, с.68]. Таким чином, голови губернського та повітового земського зібрання не обиралися на підставі виборчих умов, а призначалися на державному рівні. До уповноваження міністра внутрішніх справ і губернатора входило регулювання всіх постанов земських зібрань. Також вони мали право припинити виконання будь-якого рішення земської управи, уважаючи його “суперечливим законам чи загальнодержавним інтересам” [9, с.98–99; 16]. Втілення прийнятих рішень здійснювалось за допомогою поліції, яка теж була невід’ємним діючим елементом механізму управління державної влади.

Унаслідок урядових дій уже до середини вересня 1871 р. був завершений розподіл поселень на такі округи: Верхнебуджакський, Нижнебуджакський, на базі яких були організовані волості. Докладніше адміністративно-територіальний устрій має такий вигляд: у Верхнебуджакському окрузі створено дві волості: Комратську та Чадир-Лунгську, які склали Бендерський повіт; Нижнебуджакський округ було поділено на сім волостей: Дмитрівську (після переміщення волосного центру в Іванівку-Болгарську, перейменовану в Іванівську), Кубейську, Ташликську, Татарбунарську, Плахтійську, Дивізійську, Давньо-Арцизьку, а разом вони склали Аккерманський повіт [2, с. 69–71].

Однак у процесі реорганізації адміністративного устрою та територіального поділу спостерігалися деякі ускладнення. До прикладу, містечко Ташлик, оточене з трьох сторін угіддями болгарських поселень, а з північної, четвертої сторони – землями німецької колонії, було селищем державних селян, але при волосному розподілі стало центром волості [2, оп.3, спр.302, с.2–3]. Болгарські селища Камчік, Кулевча були розташовані далеко від однорідної болгарської волості, але при перетворенні колоніальних повітів у волості с. Камчік опинилось у складі Плахтійської волості, а Кулевча – Дивізійської. Така сама ситуація спостерігається і із с.Давлетагач (Давньо-Арцизька вол.) та Дельжилер (Татарбунарська вол.) [2, оп.3, спр.302, с.48–51]. Вирішення таких випадків передбачалося додатковою інструкцією до “Правил” від 4 червня 1871 р., яка “дозволяла приєднання окремих колоній до ближніх селянських волостей, без всякого відрізнення національностей” “з проявою особистої уваги” з боку губернських намісників [20]. Також рекомендувалось “де можливо – відкласти таке приєднання до кінцевого здійснення реформ та ознайомлення з новими порядками” [20]. Ситуація підказувала, що краще буде с. Дельжилер приєднати до Ташликської волості, а с. Давлетагач – до Іванівської волості (болгарського оселення), та поселення Кулевча й Камчік об’єднати в одну невелику Кулевчеську волость, що й було здійснено незабаром після реформи. При цьому дотримувалась вимога вищеназваних “Правил” “зберегти існуючій між колишніми колоніями зв’язок у справах господарювання” [4], що надавало можливість збереження внутрішньокolonіальних традицій і взагалі мало соціальне значення.

У процесі нового упорядкування адміністративного поділу траплялись випадки подрібнення округів та приєднання селищ державних селян до волостей із німецьким населенням, але при цьому враховувались й етнічні інтереси громад південного регіону Бессарабії.

Упорядкування адміністративно-територіального устрою на румунській частині Бессарабії не відрізнялось від його організації на сусідніх російських землях. Воно опиралось на досвід проведення земельного розподілу після скасування кріпосного права та адміністративного перевлаштування, але мало деякі особливості. Земля надавалась кожному голові родини на підставі закону “Про проведення в порядок державних бессарабських оселень, населених колоністами і державними поселянами” від 12 червня

1874 р., доповненого статтями від 14 лютого 1875 р. [13, с.576]. Румунський уряд надавав земельні ділянки у власність за викуп терміном на 15 років без права відчуження їх іншим особам упродовж саме цього часу розміром 50-ти десятин для колоністів та 30-ти десятин – державним селянам. У межах цих ділянок були: садиба, городи, виноградники, сади, рілля, ліси, а також територія зі штучними насадженнями, але не входили дороги, болота, плавні, очерети, які належали громадам та надавалися їм без викупу [3].

На підставі опрацьованих матеріалів Національного архіву Республіки Молдова можемо затверджувати, що проголошені румунським урядом земельні ділянки для колоністів по 50 десятин на родину не дісталися жодній із них. Найбільший розмір ділянки, за нашими підрахунками, зафіксовано лише в колонії Єскіполос Болградського округу – розміром 46, 6 десятин [3]. Реальний розподіл в інших колоністських поселеннях, як свідчать роли – розкладочно-окладні аркуші, значно відрізнявся у своїй більшості, а саме в 30-ти колоніях, площа ділянки коливалась від 10, 24 дес. до 30 десятин. Така ситуація спостерігається тому, що більшість державних селян та колоністів усіляко ухилялась від отримання земельних наділів [Там само], бо вважала, що через високий оброчний податок за кожен десятину впродовж 15-ти років, а саме 6 франків 20 сантимів (що складало в перерахуванні на російську валюту – 1 руб. 52 коп. сріблом (підраховано автором), воно призведе до повного зруйнування. Згідно з наказом від 30 жовтня 1876 р. [13, с.578] уся рілля залежно від якості була поділена на 3 категорії. Кожному господареві надавалось від загального розподілу по одній ділянці з кожної категорії. Здійснення межових робіт покладалось на комунальні (громадські) установи, а сам процес розмежування виконувався під наглядом та контролем урядових інженерів упродовж 3-х років, починаючи з 1 січня 1875 р. Крім того, упродовж 15-ти днів із дня видання цього наказу усі поселенці були зобов'язані укласти угоди про виконання саме цих земельних робіт. За додатковим розпорядженням до цього наказу майже всі колонії задунайських переселенців та жителі селищ повинні були внести до Болградської повітової скарбниці по 80 сантимів за десятину дл початку здійснення цих робіт [13, с.579; 4]. У селах Новокарагач та Шагани межові роботи велися із запізненням, а потім і зовсім припинені з початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр., а після приєднання їх до Росії так і не були відновлені. Тому земельні ділянки особистого володіння не були визначені на підставі межового порядку, та й землевласництво не мало постійного характеру, ділянки час від часу, а то й щорічно перерозподілялись. Процес переділу здійснювався примаром – першою особою комунальної ради, що одночасно з цим був “делегатом” центрального уряду та виконував судово-поліцейські обов'язки: регулювання діяльності виправної поліції, підтримки громадського порядку й відповідно вжиття заходів, необхідних для добробуту й спокою жителів комуни; оприлюднення й виконання урядових законів, а також визначення всіх посадових осіб у комуні, крім збирачів податків [3, с.51]. Примар обирався з двох урядовців ради на вибір префекта, які подавались як кандидати на посаду примара міністрові внутрішніх справ. Під його керівництвом виділяли спочатку площу загального користування, необхідну для громади під пасовища та косовицю, а решту розподіляли між жителями жеребкуванням. Наслідком такого порядку розподілу були постійні й справедливі скарги на зловживання з боку виконавців, що збереглись серед документів ф.329 Національного архіву Республіки Молдова.

Округи на румунській ділянці Бессарабії ділилися на “пласи”, які склалися з колоній і сільських поселень. У 1870 р. відповідно до комунальних законів від 1864 р. вони були перейменовані в комуни (громади). Головним принципом територіального поділу на комуни вже існуючих поселень була наявність у складі однієї комуни не менше 500 платників податків, а тому окремі комуни, що поєднували кілька менш численних населених пунктів, нагадували російські волості. Наприклад, у Болградському

окрузі утворено три пласи: Ізмаїльський із 21 колонією включаючи й саме місто Болград, Кагуло-Прутський із 19 колоніями й Доменський із 22 сільськими громадами. Усього в окрузі було 110 комун, з них 6 – міські. Однак ні в правовому відношенні, ні в порядку керування між сільськими та міськими комунами відмінностей не було [14, с.204].

Питання регулювання нової структури адміністративного розподілу під час реформ після визначення територіальних нововведень має свої відмінності від сусідньої частини Бессарабії. На чолі урядової адміністрації в округах румунської Бессарабії перебував префект, він же виконував обов'язки начальника поліції, був у безпосередніх зносинах із Міністерством внутрішніх справ і здійснював нагляд за вирішенням основних питань щодо фінансів, скарбниці, освіти. Помічниками префектів були субпрефекти, які завідували поліцією в окремих пласах. Якщо на посаду префекта урядом призначався тільки корінний житель князівства (королівства), то його помічники обиралися жителями колоній або селищ і могли бути вихідцями з місцевих поселенців цієї ж ділянки та за поданням префекта затверджувалися урядом. Діяльність цих посадовців оплачувалась за кошти жителів колоній або селищ. Окреме місце в цьому механізмі адміністративного регулювання належить уже згадуваній нами посаді – примару. У розпорядженні примарів були польові й лісові сторожі, розсильні й інші поліцейські службовці, які виконували їх накази.

У кожному окрузі система керування була представлена: *окружною радою* (збори представників), *Неодмінним комітетом*, що обирався із членів ради (аналог земської управи в Росії), а також із *комунальних установ*, які склалися з *комунальної ради* й уособлювали розпорядницьку та контролюючу владу на чолі з *примаром* (див. додаток №1). Права й обов'язки цих установ були близькими до російських земських установ. На відміну від структури земського керування в російській Бессарабії, тут представництво в радах було набагато меншим. Рада складалася з 12 урядовців. Через Неодмінний комітет здійснювався нагляд за діями суспільних комунальних правлінь (примарій), так що розробка ні бюджетів, ні будь-яких постанов із господарської частини цих правлінь не мала сили без розгляду й затвердження з його боку. Комунальні ради, у свою чергу, обиралися колегіями виборців. Кожна колегія складалася з осіб, які платили визначений розмір податків та зборів. Кількість членів комунальної ради коливалась від 9 до 17 залежно від чисельності населення комун. Комуни із чисельністю 5000 жителів мали в комунальній раді 9 урядовців. До прикладу, у Болградській комунальній раді було 11 членів, оскільки в місті було більш ніж 5000 жителів [1, с.135].

Рада обов'язково збиралась двічі на рік: у жовтні – для складання бюджету на майбутній рік, а також для розгляду та прийняття рішень зі справ безпосередньо самих комун, та в березні – для перевірки дій примара, його помічників, збирачів податків та інших осіб комунального правління. Час від часу рада збиралась на надзвичайну сесію за ініціативи самого примара чи на вимогу половини її членів [14, с.206].

Проведена румунським урядом земельна реформа надала царанам ще більше можливості для переходу приватного господарства на капіталістичну основу. Вони самостійно могли організовувати та здійснювати виробництво в особистому господарстві за запитом на ринку, відповідно до власних потреб.

Однак реалізація саме цих можливостей проходила в дуже скрутних умовах. Населення на початку земельної реформи не мало достатньо коштів, усі його збереження, незважаючи на високу працездатність, повністю поглиналися викупними платежами за продану їм у власність землю. А продавав румунський уряд землю за цінами, близькими до ринкових. У 70-ті роки ринкова ціна однієї десятини коливалась від 33,8 до 44,55 руб. сріблом [12, с.39; 22]. Натомість російська казна збирала з поселенців, колишніх колоністів Аккерманського та Бендерського повітів, за кожен десятину наданої їм ділянки впродовж усього викупного періоду по 10 руб. 80 коп. сріблом, що вдвоє менше, ніж у румунській Бессарабії. Для порівняння нагадаємо, що викупна ціна

за 1 дес. складалася з минулого оброку (28 коп. сріблом) з додаванням 20% (з урахуванням інфляції), а це було в 3 рази менше ринкових цін на той час. Таким чином, ціна за землю як і до реформи, не була такою високою, і тому населення мало більше можливостей для реорганізації свого власного господарства на нових капіталістичних засадах.

Під час війни з Туреччиною впродовж 1877–1878 рр. територія Подунав'я була приєднана до складу Бессарабської губернії Російської імперії на підставі рішення Берлінського конгресу від 13 липня 1878 р. [21, с.456]. Проте адміністративно-правовий устрій возз'єднаної частини Бессарабії залишився взагалі без змін, тобто збереглися селянські комуні, примарії, комунальні ради. Земських установ не було введено, а вся придунайська та припрутська смуга була оголошена Ізмаїльським повітом із подальшим внутрішнім розподілом на три округи: Ізмаїльський, Кагульський та Болградський [11, с.131–132]. Адміністративний устрій регулювався за допомогою повітових рад та Неодмінних комітетів, члени яких обиралися комунами на 4-річний термін. Округи поділялись на стани. Саме в такому порядку й здійснювався розвиток Ізмаїльського повіту, при збереженні румунського законодавства та особливостей його адміністративного устрою, реформованого в межах Румунського князівства, аж до 1918 р. [4, с.43–44]. Загалом Бессарабська губернія складалася з 8-ми повітів (див. додаток №2), а Кишинів був губерньським містом.

Становище колоній болгаро-гагаузького оселення, а також поселень молдавського й українського населення на початок 1879 р., повернених Російській державі, досить наочно відображено в таблиці, дані якої характеризують кожне селище зокрема та надають уяву щодо загального стану повернених поселень (див. додаток №3). Зауважимо, що на день передачі цих поселень Румунському князівству 1 березня 1857 р. їм належало на правах общинного користування 240.821 десятин казенної землі [2, с.87–98]. При передачі 9 жовтня 1878 року, земельна площа становила 217,454 десятини, що було на 23,367 десятин менше. Різниця земельної площі була визнана зайвою при проведенні земельної реформи в межах Румунського князівства від 12 липня 1874 р. і передана у фонд держави. Якщо простежити чисельність жителів у колоніях возз'єднаної ділянки, то помітимо, що за минулі 22 роки вона суттєво не змінилася до передачі його молдавській владі: 1 березня 1857 р., було 43373 жителів [2, спр.1008, с.87–98], а при його поверненні – 46.608. Очевидно, цей факт пояснюється міграційним рухом 1860–1861 рр., що мав негативні наслідки для етносоціального стану Південної Бессарабії загалом.

Таким чином, на підставі конкретного фактичного матеріалу, виявленого нами у фондах Національного архіву Республіки Молдова, а також у ряді статистичних збірників, можемо стверджувати, що у форматі проведених упродовж 60–70-х років ХІХ ст. реформ особливе місце належить реформі адміністративно-територіального устрою, оскільки вирішення питань цієї реформи зумовило конкретні зміни в соціально-економічному розвитку всіх категорій населення.

Адміністративний устрій південної Бессарабії в другій половині ХІХ ст. визначався такими характерними рисами:

- наявність багаторозрядності населення (державні селяни, царани, козаки, колоністи);
- ускладненість земельного розподілу через різноманітність соціальних груп населення;
- строкатість установлених видів податків, визначених як із боку Російської імперії, так і з боку Румунської держави;
- скасування пільгових податків, якими користувалась раніше значна частина населення;
- особливий механізм адміністративного регулювання на території Румунської Бессарабії.

Таким чином, поземельний устрій, що в історичному значенні розглядається паралельно з адміністративними перетвореннями, сприяв значному розширенню місцевого сільського господарства. До самостійного ведення господарства підключилися десятки тисяч нових господарів, більшість із яких поступово переходила на принципи фермерського землекористування до остаточного викупу землі, а потім і власного землеволодіння.

Реформування поземельного та суспільного устрою селян, здійснене в процесі реалізації селянської реформи, відкрило перед Росією й національними окраїнами, що входили до її складу в той час, нові перспективи, створивши можливість для широкого розвитку ринкових відносин, соціальні перетворення проклали дорогу іншим найважливішим змінам та сприяли введенню нових сучасних форм самоврядування, суду та розвитку освіти.

Додаток №1

**Схема адміністративного управління на території румунської Бессарабії
(під час реформ 60–70-х рр. XIX ст.)**

Схема складена автором за: НАРМ, ф.9. Бессарабська губерньська присутність по земським та міським справам; ф. 65. Бессарабська губерньська земська управа; Єгуннов А.М. Бессарабська губернія у 1870–1875 рр. – Кишинів: Тип. Бессарабія. Земства, 1878; Новаков С.З. Соціально-економічний розвиток болгарських й гагаузьких селищ Південної Бессарабії (1857–1918). – Кишинів, 2004.

Адміністративний поділ Бессарабської губернії в 1879 р.

№	Повіт	Площа (кв. верст)	Площа (км)
1	Кишинівський	3271,0	3723
2	Сорокський	14010,7	15945,1
3	Оргіївський	3632,0	4133,4
4	Хотинський	3501,9	3985,38
5	Бельцький	4871,0	5543,5
Південні повіти			
6	Аккерманський	7282,7	8288
7	Бендерський	5398,5	6143,8
8	Ізмаїльський	8128,0	9250,2
Усього		50095,8	57012,38
Систематизовано та підраховано за: Гросул Я.С., Будак І.Г. Нариси історії народного господарства Бессарабії (1861–1905 рр.). – Кишинів, 1964; Збірник статистичних свідчень Хотинського повіту Бессарабської губернії. – М.: вид. Хотинського земства, 1886.			
Друга назва Бельцького повіту – Яський (Авт.)			

Відомості щодо поселень, повернутих Російській державі на підставі рішення Берлінського конгресу (станом на початок 1879 року)

№ п/п	Назва населених міст	Кількість будинків	Кількість землі в десятинах	Жителі		Худоба			Городи, баштани	Виноградники, сади	Млини
				Чоловіки	Жінки	Коні	Рогата худоба	Вівці, кози			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I стан											
1	Бабель: церква, народне училище, 2 шинки.	291	8202	782	740	411	741	3221	90	190	15
2	Долоукій: 2 училища, 1 склад.	210	4650	552	533	300	500	4500	200	120	16
3	Кайраклія: 1 народне училище, 1 склад.	95	4529	256	250	317	535	3830	100	90	13
4	Деремендере: 1 народне училище, 2 шинки.	100	3669	277	252	230	521	2089	100	86	11
5	Чешмаваруга: 2 училища, 1 склад.	208	7690	502	488	627	1187	6986	278	278	18
6	Ташбунар: квартира станового пристава, 2 училища, 1	176	6919	474	444	444	986	8646	175	92	32

	склад, 1 шинок.										
7	Каракурт: 1 народне училище, 1 шинок.	193	7870	532	531	463	761	10375	-	136	33
8	Вайсал: 2 училища, 1 шинок.	228	7140	651	551	651	815	7800	200	150	20
9	Шикирликитай: 2 училища, 1 шинок.	255	7320	766	715	440	1164	9566	280	300	19
10	Ердекбурну: 2 училища, 1 шинок.	188	4620	587	525	432	792	4216	190	236	12
11	Баново: 1 народне училище.	91	3989	320	286	210	390	5015	93	46	15
12	Болград: гімназія та 2 училища, земська лікарня, земський банк, аптека; заводи: 4 свічарних, 3 миловарних, 5 гончарних, 4 фарбувальних, 2 цегельних; 6 складів, 89 шинків, 1 пар. млин, 237 торговельних закладів.	1109	11488	3120	3006	858	430	10930	243	960	138
13	Новопокровка: 1 народне училище	83	2789	2367	230	189	110	250	4500	20	49
14	Финтина-Дзинилор: 1 народне училище, 1 шинок.	124	3708	391	317	418	759	4702	135	20	10
15	Табаки: 1 народне училище, 1 склад.	95	1278	313	250	200	120	2550	60	25	10
1	2	3	4	5	6	7			10	11	12
16	Старо-Троян: 1 народне училище, 1 шинок.	145	4540	433	432	235	485	4948	160	160	13
	II стан										
17	Курчі: 2 училища, 1 шинок.	242	6004	622	615	339	1075	6006	90	153	22
18	Волканешти: 2 училища, 1 склад, 1 шинок.	520	12092	1923	1840	760	1600	8120	1	400	65
19	Етулія: 1 народне училище, 1 шинок.	120	3719	317	269	250	590	4100	120	90	18
20	Чешмекіой: 2 училища, 8 шинків.	302	8048	893	841	515	1340	4130	326	230	44
21	Болбока: 2 училища, 1 шинок.	217	5671	540	526	430	1014	4148	150	217	26

22	Анадол: 1 народне училище, 1 шинок.	180	3401	413	447	360	600	2310	90	100	26
23	Карагач: 2 училища, 1 шинок.	170	6060	566	560	665	1190	10035	170	172	30
24	Конгаз: 2 училища, 1 склад, 19 шинків.	500	10150	1136	1053	700	2500	15100	-	400	25
25	Єнікіой: 1 народне училище, 2 шинки.	200	4965	525	516	625	1500	4000	200	120	19
26	Ескіполос: 1 шинок.	52	1650	133	143	89	235	941	41	-	4
27	Тропекло: 1 народне училище, 1 шинок.	18	4040	29	27	70	100	1100	-	-	1
28	Хаджиабдул: квартира станового пристава, 2 училища, 12 шинків.	225	6217	778	793	330	900	4075	250	105	21
29	Імпудита: 1 народне училище, 1 шинок.	95	8727	300	400	210	500	3515	175	200	11
30	Барта: 1 народне училище, 1 шинок.	203	3910	555	484	507	1052	2650	200	386	24
31	Колібаш: 2 училища, 1 шинок.	279	5117	790	701	205	730	3050	60	450	12
32	Бринза: 1 народне училище, 2 шинки.	132	2076	306	287	140	180	445	60	150	8
33	Фрикацея: 2 народні училища, 8 шинків.	264	4602	546	528	220	100	1204	91	100	15
34	Валени: 1 народне училище, 1 шинок.	203	3167	587	544	440	1000	1850	200	200	14
35	Слободзея: 2 училища, 7 шинків.	312	7535	918	839	307	480	1330	150	210	35
36	Джурджулешти: 1 народне училище, 3 шинки.	119	3790	379	280	270	468	812	172	84	8
37	Картал: 1 народне училище, 1 шинок.	91	3920	485	438	640	795	3125	200	180	17
38	Сагуново: 2 народні училища, 1 шинок.	92	4199	566	510	600	11100	3040	105	453	10
39	Новокарагач	110	100	5400	163	172	200	150	2000	-	5
40	Кислиця: 2 училища, 1 шинок.	85	270	2598	348	302	212	340	812	70	90
Усього			8849	217454	23987	22621	15430	29975	191676	5255	7368

Таблиця складена автором на основі: даних церковного обліку, які надруковані Кабузаном В.М. Народонаселення Бессарабської області та лівобережних районів Придністров'я. – Кишинів, 1974. – С.145–155; Святловский В.В. Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908 гг.). Приложение. – С.-Пб., 1910. – С.43–57, 64–72; НАРМ, ф.65, оп.1, д.409, с.46–67.

1. Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ), ф.329 (Бессарабська губернська присутність з селянських справ), оп.3, спр.620, с.4.
2. НАРМ, ф.134 (Бессарабська казенна палата), оп.3, спр.968, с.69–71.
3. НАРМ, ф.329 (Бессарабська губернська присутність з селянських справ), оп.3, спр.1380, с.43–48.
4. НАРМ, ф.8 (Бессарабська губернська присутність з селянськими справами), оп.1, спр.624, с.162.
5. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель (XVIII–XX ст.). – Одеса: Астропринт, 2002. – 327 с.
6. Берг Л.С. Бессарабия. Этнографический состав и численность. Труды комиссии по изучению племенного состава населения России. – Петроград, 1923. – 214 с.
7. Будак И.Г. Буржуазные реформы 60–70-х гг. XIX в. – Кишинев, 1964. – 298 с.
8. Гросул Я. Крестьянская реформа 60–70-х гг. XIX в. в Бессарабии. – Кишинев, 1964. – 396 с.
9. Егунов А.Н. Бессарабская губерния в 1870–1875 гг. – Кишинев, 1878. – 169 с.
10. Егунов А.Н. Бессарабская губерния в 1870–1875 годах, перечень населенных мест. – Кишинев, 1878. – 189 с.
11. Записка по вопросу устройства воссоединенного края Бессарабии. – С.-Пб., 1879.
12. Зашук А. Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области // ЗИОСХЮР. – 1861. – (Без номера). – 112 с.
13. История Молдавии: Документы и материалы / Под ред. Я.С.Гросул. – Кишинев, 1964. – Т.3. – 706 с.
14. Новаков С.З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857–1918). – Кишинев, 2004. – 578 с.
15. Полное Собрание Законов Российской империи (далі ПСЗ РИ). II. – С.-Пб., 1864. – Т.XXXVI. 1863. – №36673; С.-Пб., 1871. – Т.XLV. 1870. – №48160.
16. Положение о земских учреждениях. – С.-Пб., 1864. – 119 с.
17. ПСЗ РИ. II. – С.-Пб., 1869. – Т.XLIV. – №47824.
18. ПСЗ РИ. II. – С.-Пб., 1874. – Т.XLVI. – №9705.
19. ПСЗ РИ. II. – С.-Пб., 1864. – XXXVI. – №46672.
20. ПСЗ РИ. II. – С.-Пб., 1871. – Т.XLX. – 1871. – №48160.
21. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. – М.: Наука, 1952. – 765 с.
22. Святловский В.В. Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908). Приложение. – С.-Пб., 1910. – 224 с.

In the article the author analyses the process of the land division in the frames of the reorganization administrative-territorial regime during the reforms which took place in 1864–1878 on the territory of South Bessarabia. The peculiarities of the formation of the administrative management of the given region as in the Russian part of Bessarabia so in the Romanian one were reflected.

Key words: administrative-territorial regime, South Bessarabia, Russian Imperia, Romanian principality.

УДК 94(477)“XXст.”

ББК 63.3(4Укр)52

В.І. Мельник

РОЗКОЛ У РЯДАХ “РУССКО-НАРОДНОЙ” ПАРТІЇ (1909 р.)

У статті розкриті причини, суть і наслідки розколу в рядах “Русско-народной” партії (РНП) та політичного товариства “Русская Рада” (“РР”) у 1909 р. Досліджено переломний період у діяльності РНП та “РР”, перехід на позиції відвертого москвофільства – реакційної сили в українському національному русі Галичини.

Ключові слова: “Русско-народная” партія, політичне товариство “Русская Рада”, “новокурсники”, “старокурсники”, “Галицко-русская Рада”, “Русская Народная Организация”, москвофільство.

Дослідження переломного періоду діяльності політичного товариства “Русская Рада” (далі – “РР”) та “Русско-народной” партії (РНП) сприятиме більш об’єктивному відтворенню політичних процесів у Галичині на початку XX ст. Мета статті – проаналізувати передумови, суть і наслідки розколу всередині РНП 1908–1909 рр. та перехід її на відверто москвофільські позиції.